

IKKINCHI JAHON URUSHIDA O‘ZBEKISTONNING
KO‘RSATGAN JASORATLARI.
"ZEBO G‘ANIYEVA" MISOLIDA.

Ma'rupova Shahlo

Toshkent Kimyo Xalqaro

Universiteti Namgan filiali

„Tarix“ yo‘lanishi uchinchi bosqich talabasi

turgunboyevdavronbek94@gmail.com

+998507540047

ANNOTATSIYA

Mazkur mavzu Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekiston xalqining ko‘rsatgan jasorati va fidoyiligini yoritishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ayniqsa Zebo G‘aniyevaning hayoti va jangovar faoliyati misol sifatida tahlil qilinadi. Urush davrida o‘zbek xalqi frontda va front ortida mardlik, matonat va vatanparvarlik namunalarini namoyon etgan. Shu jarayonda Zebo G‘aniyeva kabi jasur ayollar ham erkaklar bilan bir safda turib, yurt ozodligi uchun kurashgan.

Annotatsiyada Zebo G‘aniyevaning harbiy xizmatdagi faoliyati, uning jasoratli harakatlari hamda ayollarning urushdagi o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, uning qahramonligi yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi. Mazkur mavzu orqali O‘zbekiston xalqining Ikkinchi jahon urushidagi hissasi va tarixiy xotirasi kengroq yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Ikkinchi jahon urushi, O‘zbekiston, Zebo G‘aniyeva, jasorat, vatanparvarlik, snayperlik faoliyati, ayollarning urushdagi ishtiroki,

front va front orti, tarixiy xotira, harbiy xizmat, gender yondashuv, safarbarlik, fidoyilik.

Kirish

Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng yirik va fojiali voqealardan biri bo'lib, u nafaqat jahon siyosiy xaritasini, balki xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotini ham tubdan o'zgartirdi. Ushbu urushda sobiq ittifoq tarkibidagi respublikalar, jumladan O'zbekiston ham muhim o'rin tutib, front va front ortida katta jasorat va fidoyilik namunasini ko'rsatdi. O'zbekiston xalqi urush yillarida nafaqat jang maydonlarida, balki iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarda ham umumiy g'alabaga munosib hissa qo'shdi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, O'zbekiston xalqining urush davridagi jasorati va vatanparvarligi bugungi kunda yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda muhim tarixiy manba bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, urushda faol ishtirok etgan o'zbekistonlik jangchilar, ularning qahramonliklari va fidoyiligi tarixiy xotiraning ajralmas qismi hisoblanadi.

Tadqiqotda alohida e'tibor Zebo G'aniyeva shaxsiga qaratiladi. Uning jangovar faoliyati, snayper sifatidagi mahorati hamda jasorati ayollarning urushdagi o'rni va rolini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Zebo G'aniyeva misolida ayollarning nafaqat front ortida, balki bevosita jang maydonlarida ham faol qatnashgani va yuksak natijalarga erishgani tahlil qilinadi.

Shu bois ushbu ishda Ikkinchi jahon urushi davrida O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy va harbiy safarbarlik jarayonlari, o'zbekistonlik jangchilarning jasorati hamda Zebo G'aniyeva misolida ayollarning urushdagi ishtiroki ilmiy jihatdan yoritiladi.

Ikkinchi jahon urushi (1-sentyabr 1939 – 2-sentyabr 1945) – XX asrda sodir bo‘lgan jahon tarixidagi eng yirik urush. Ushbu urush XX asr fojiasi sifatida insoniyat tarixiga kirgan. G‘arb mamlakatlari (Angliya, Fransiya, AQSh) hukmron doiralarning „kelishtirish“ siyosati Avstriyani (1939-yil mart), Chexoslovakiyani (1939-yil mart) Germaniyaga qo‘shib olinishiga va Myunxen bitimiga (1939-yil sentyabr) yo‘l ochib berdi.

Ikkinchi jahon urushining boshlanishida SSSRning ham aybi bor. 1939-yil 23-avgustda SSSR bilan Germaniya o‘rtasida Molotov-Ribbentrop pakti 10 yil muddatga hujum qilmaslik to‘g‘risida shartnoma imzolandi. Bu shartnomaning maxfiy qo‘shimcha ahdomasiga muvofiq, Germaniya va SSSR Sharqiy Yevropada o‘zlarining ta’sir doiralarini bo‘lib oldilar. Har ikki mamlakat manfaatlari, avvalo, Polsha davlati bilan bog‘liq edi. Sovet tomoni G‘arbiy Ukraina, G‘arbiy Belorussiya va Bessarabiya (1921-yilda boy berilgan) hududlarini qaytarib olmoqchi edi. Shuningdek, Germaniya Boltiqbo‘yi mamlakatlariga da’vo qilishdan ham voz kechdi.

Germaniya bilan SSSR shartnomaga muvofiq, Polshaga bir vaqtda qo‘shin kiritishlari kerak edi. SSSR bu majburiyatni bajarmadi. 1939-yil 1-sentyabrda Germaniyaning bir o‘zi Polshaga bostirib kirdi va Ikkinchi jahon urushini boshlab berdi. 3-sentyabrda Angliya va Fransiya Germaniyaga qarshi urush e‘lon qildi. SSSR 1939-yil 17-sentyabrda Polsha hududiga qo‘shin kiritdi. Ko‘p o‘tmay Brestda olmon qo‘mondoni T. Guderian va sovet generali S. M. Krivosheiy qo‘mondonligida Polshaning bo‘lib olinishi munosabati bilan qo‘shma sovet-olmon paradi o‘tkazildi.

SSSR Ikkinchi jahon urushi bahonasida o‘z hududlarini kengaytirish va chegaralarini mustahkamlashga kirishdi. 1939-yil noyabr – 1940-yil martda SSSR bilan Finlandiya o‘rtasida harbiy to‘qnashuv bo‘ldi. Bundan SSSR manfaatdor edi. O‘zaro urush natijasida SSSR Finlandiyaning bir qator hududlarini (Leningradga chegaradosh yerlar va Viborg) tortib olib, shim.g‘arbiy chegaralarini mustahkamlab oldi. 1940-yilning yozida SSSRning rasmiy talabi bilan Ruminiya Bessarabiya va Shimoliy Bukovina ni sovetlarga berishga majbur bo‘ldi. 1940-yil iyun oyida Estoniya, Latviya va Litva sovet qo‘shinlari tomonidan bosib olinib SSSRga kiritildi.

1940-yil aprel-mayda nemis fashist qo‘shinlari Daniya va Norvegiyani istilo qildi, 1940-yil 14-mayda – Niderlandiya, 28-mayda – Belgiya taslim bo‘ldi. Shundan so‘ng fashist qo‘shinlari Lyuksemburg va Gollandiyani bosib olib, ular hududi orqali Fransiyaga (22-iyunda taslim bo‘ldi) bostirib kirdi.

Sovet hukumati fashistlar Germaniyasini Yevropaning navbatdagi poytaxtini bosib olishi munosabati bilan tabriklab bordi. Internatsionalning direktivalarida fashizmga qarshi targ‘ibotni to‘xtatish haqidagi talablar paydo bo‘ldi. 1940-yil 27-sentyabrda Germaniya, Italiya va Yaponiya davlatlari Berlinda „uchlar ittifoqi“ni tuzish haqidagi shartnomaga imzo chekishdi.

1940-yil 28-oktyabrda fashistlar Italiyasi Gretsiyaga bostirib kirdi. 1940-yil 20-24-noyabrda Mojariston, Ruminiya va Slovakiya „uchlar ittifoqi“ga qo‘shildi. 1941-yil martda esa Bolgariyaning monarxiyafashistik hukumati ham bu ittifoq safiga ko‘shilishga rozilik bildirdi.

1940-yil 18-dekabrda Gitler SSSRga qarshi urush haqidagi 21-sonli direktivasi „Barbarossa“ rejasiga imzo chekdi. Fashistlar Germaniyasi SSSRga qarshi kurash boshlashdan oldin 1941-yil 6-17-aprelda Yugoslaviyani bosib oldi. Shu yilning 13-aprelda SSSR Yaponiya bilan betaraflik haqida kelishib

oldi. 1941-yil 20-may – 1-iyunda fashistlar Germaniyasi Krit orollarini egalladi. 18-iyunda esa hujum qilmaslik va hamkorlik haqida Germaniya – Turkiya shartnomasi imzolandi.

1941-yil 22-iyunda fashistlar Germaniyasi SSSRga qo‘qqisdan hujum boshladi. Aynan shu vaqtdan boshlab tarix notog‘ri yozilib SSSR II jahon urushining faqat 1941-1945 davrini oladi. Mojariston, Ruminiya, Finlandiya, Italiya uning tomonidan turib urushga kirdi. Shu kuni Angliya hukumati SSSRni Germaniyaga qarshi urushda qo‘llab-quvvatlashini ma’lum qildi. 24-iyunda Franklin Roosevelt AQSH xukumatini SSSRga yordam berishga tayyor ekanligini bildirdi. SSSR Germaniyaga qarshi urushning 1-davri (1941-yil iyun – 1941-yil noyabr) da, asosan, mudofaa harakteridagi janglar olib bordi.

Fashistlar Germaniyasi va ittifoqchilarining tajovuzkorona harakatining tobora avj olishi jahon mamlakatlarini tashvishga soldi. 1941-yil yozida fashistlar Germaniyasiga qarshi koalitsiya tuzish yo‘lida dastlabki qadam qo‘yildi.

1941-yil 12-iyulda SSSR na Buyuk Britaniya hukumatlari fashistlar Germaniyasiga qarshi urushda birga harakat qilish haqida kelishib olishdi. 1941-yil 24-sentyabrda Sh. Is Goll boshchiligida Ozod Fransiya (1942-yil iyuldan Kurashayotgan Fransiya) milliy qo‘mitasi tuzilib, fashizmga qarshi kurash boshladi.

1941-yil 5-dekabrda nemisfashist qo‘shinlarining Moskva jangidagi mag‘lubiyati Gitlerning „yashin tezligidagi urush“ deb atalmish rejasini puchga chiqardi va natijada unga qarshi urushga kirgan mamlakatlar soni ortdi.

1941-yil 7-dekabrda Yaponiya Pyorl Harbarga hujum qilish bilan Buyuk Britaniya va AQShga qarshi urushni boshlab yubordi. 8-dekabrda AQSh, Buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlar Yaponiyaga, 11-dekabrda esa

Germaniya va Italiya – AQShga, shu kuni AQSh fashistlar Germaniyasi va Italiyaga qarshi urush e’lon qildi.

1941-yil oxiri – 1942-yil boshida Yaponiya Malayziya, Indoneziya, Filippin, Birmani bosib olib, Avstraliyaga tavdid sola boshladi. Sharqiy frontda esa Olmonfashist qo‘shinlari yozgi hujumlar natijasida Kavkaz bo‘lag‘asiga, Volga bo‘yiga yetib keldi.

1942-yil 1-yanvarda Vashingtonda 26 davlat ishtirokida fashizmga qarshi kurashuvchi davlatlarning harbiy ittifoqi tuzilib, Deklaratsiya qabul qilindi. 1942-yil 26-mayda SSSR va Buyuk Britaniya o‘rtasida fashistlar Germaniyasi va uning Yevropadagi tarafdorlariga qarshi urushda ittifoqchi bo‘lish va urushdan keyin o‘zaro yordam va hamkorlik qilish haqida shartnoma imzolandi. 1942-yil yoziga kelib antigitlerchi davlatlar soni yanada ortdi. 1-iyunda Meksika Germaniya, Italiya va Yaponiyaga, 22-avgustda Braziliya Germaniya va Italiyaga, 14-dekabrda Efiopiya – Germaniya, Italiya va Yaponiyaga qarshi urush e’lon qildi. Sharqda esa yapon militaristlari Gollandiya Hindistonini (12-mart), Filippin orollarini (9-iyun) qo‘lga kiritdi¹

Sovet qo‘shinlari urushning 2-davri (1942-yil noyabr – 1943-yil oxiri) da Stalingrad jangi va Kursk jangilagm g‘alabalari natijasida Germaniya qo‘shinlari qo‘mondonligi strategik tashabbusni butunlay qo‘ldan chiqardi. SSSRda va boshqa hududlarda qarshilik ko‘rsatish harakati avj oldi. 1943-yil 13-yanvarda Gitler urushda tashabbusni yana qo‘lga olish maqsadida ommaviy safarbarlik e’lon qildi, lekin shunga qaramasdan 1943-yil may oyiga kelib Shimoliy Afrika (qarang: Shimoliy Afrika kompaniyasi), Angliya-AQSh

¹ Vtoraya mirovaya voyna. Kratkaya istoriya, M., 1984;

qo‘shinlari tomonidan ozod qilindi. 1943-yil iyul-avgust oylarida Angliya-Amerika desant qo‘shinlari Sitsiliya orolga tushirildi. 1943-yil 25-iyulda Italiyada Mussolini osib o‘ldiriddi va fashistlar rejimi tugatildi. 3-sentyabrda Italiya so‘zsiz taslim bo‘lganligi haqidagi hujjatga imzo chekdi.

1943-yilga kelib fashizmga qarshi bo‘lgan kuchlar tobora kuchayib bordi. 1943-yil 3-iyunda Jazoirda Fransiya milliy ozodlik qo‘mitasi tuzildi. 12-13-iyulda Germaniyada Ozod Germaniya milliy qo‘mitasi tashkil qilindi. Avgust-sentyabr oylarida Bolgariya vatanparvarlari frontining milliy qo‘mitasi yuzaga keldi. 1943-yil sentyabr-oktyabr oylarida partizanlar bilan Kurashayotgan Fransiya harakati qismlari hamkorligida Korsika orol ozod etildi.

1943-yil 16-yanvarda Iroq, 7-aprelda Boliviya Germaniya, Italiya va Yaponiyaga qarshi urushga kirdi. 1943-yil 13-oktyabrda Italiya o‘zining sobiq ittifoqchisi Germaniyaga qarshi urush e‘lon qildi. SSSR, Angliya va AQSh hukumatlari Italiyani „birga urushayotgan mamlakat“ deb tan oldi.

1943-yil 27-noyabrda Kolumbiya Germaniyaga qarshi urushga qo‘shildi. SSSR, AQSh va Angliya hukumat boshliqlari Tehron konferensiyasida Angliya – Amerika qo‘shinlarini Shimoliy Fransiya tushirish yo‘li bilan Yevropada ikkinchi frontni ochish g‘oyatda muhim ekanligini tan olishdi.

Fashizmga qarshi urushning 3-davri (1944-yil yanvar – 1945-yil may) boshlarida sovet qo‘shinlari SSSR hududining deyarli hammasini ozod qildi. Ittifoqchilar 1944-yil 6-iyunga kelibgina Fransiya o‘z qo‘shinlarini tushirib, Yevropada ikkinchi frontni ochdilar va sentyabrda Fransiya qarshilik ko‘rsatish harakati kuchlarining faol ishtirokida Fransiya hududining deyarli hammasi fashist bosqinchilaridan ozod qilindi.

1944-yil 27-martda sovet qo‘shinlari Ruminiya hududiga kirib bordi. 13-martda SSSR, AQSh va Buyuk Britaniya hukumatlari Germaniya tomonida

turib urushayotgan Mojariston, Ruminiya, Bolgariya va Finlandiyaga urushni to'xtatish haqida murojaat qildi. Natijada bu mamlakatlarda fashizmga qarshi bo'lgan kuchlar harakati faollashdi. 1944-yil mayda Ruminiyada fashizmga qarshi Birlashgan ishchilar fronti, Mojaristonda esa Vatanparvar kuchlar fronti, (2-dekabrda Milliy mustaqillik fronti) yuzaga keldi. 21-iyulda Polshada Milliy ozodlik qo'mitasi tashkil bo'ldi.

1944-yil 25-iyulda Gitler mamlakatda „o'ta ommaviy safarbarlik“ e'lon qildi. Gitlarning bu tadbiri ham yordam bermadi. U bosib olgan mamlakatlarda ozodlik harakatlari avj oldi. 1944-yil 1 avgust-2-oktyabrda Varshavada, 19-25-avgustda Parijda, 23-avgustda Ruminiyada, 6- 10-sentyabrda Bolgariyada fashist bosqinchilariga qarshi qurolli qo'zg'olonlar bo'ldi. Natijada, jahon urushi maydonida kuchlar nisbati tubdan o'zgardi. Germaniya ittifoqchilari o'rtasida parokandalik boshlandi.

1944-yil 26-yanvarda Liberiya, 24-avgustda Ruminiya, 15-sentyabrda Finlandiya, 28-dekabrda Mojariston, 1945-yil fevralda Peru, Urugvay, Venesuela, Turkiya, Misr, Livan, Suriya, Saudiya Arabistoni, Paragvay, Ekvador, Chili kabi mamlakatlar, 27-martda esa Argentina fashistlar Germaniyasi va Yaponiyaga qarshi urush e'lon qildilar.

Sovet qo'shinlari 1944-yil o'rtalarida Markaziy va Janubi-sharqiy Yevropa mamlakatlarini vatanparvar kuchlar yordamida ozod qilishga kirishdi. Shu yili ittifoqchi qo'shinlar Shimoliy Italiyani va G'arbiy Germaniyaning bir qator rayonlarini ozod qildi. 1945-yil 4-11-fevralda SSSR, AQSh va Angliya davlat rahbarlari ishtirokida bo'lgan Qrim (Yalta) konferensiyasida, Germaniyani batamom tor-mor qilish rejalari, shuningdek, dunyoning urushdan keyingi siyosiy tuzilishi masalalari xususida kelishib olindi.

Amerika-Angliya qurolli kuchlari Tinch okeanidagi Marshall va Mariana orollarini (1944), Filippinni va Yaponiyaning Okinava orolni (1945) egalladi. 1945-yil 25-aprelda sovet va Amerika qo‘shinlari Elbada uchrashdi. 3-mayda Angliya qo‘shinlari Birma qarshilik harakati kuchlari bilan hamkorlikda poytaxt – Rangunni ozod qildi.

1945-yil 2-mayda Sovet qo‘shinlari Berlinni ishg‘ol qildi. A. Gitler o‘zini o‘ldirdi. 8-mayda Berlin yaqinidagi Karlsruhda Germaniya oliy qo‘mondonligi vakillari fashistlar Germaniyasining Ikkinchi jahon urushida so‘zsiz taslim bo‘lganligi haqidagi hujjatga imzo chekdi. 9-mayda sovet qo‘shinlari, chex qarshilik harakati kuchlari ishtirokida Chexoslovakiyaning poytaxti Pragani ozod qildi.

SSSR, AQSh va Angliya hukumatlari boshliklarining Berlin konferensiyasi, asosan, Germaniya masalasi, uning keyingi taqdiri va taraqqiyot yo‘li, uni demilitarizatsiyalash va demokratiyalash masalasi ko‘rildi. Konferensiyada SSSR hukumati Yaponiyaga qarshi ittifoqchilar bilan birga urushga kirishini yana bir bor ta’kidladi.

QShning havo kuchlari harbiy zaruriyat yo‘qligiga qaramay Yaponiyaning Xirosima (1945-yil 6-avgust) va Nagasaki (9-avgust) shaharlariga atom bombalari tashladi. Buning natijasida har ikki shahar aholisidan 102 mingga yaqin kishi halok bo‘ldi, 16 ming kishi bedarak ketdi, 61 ming kishi yarador va 324 ming kishi kuchli radiatsiya bilan zaharlandi.

1945-yil 8-avgustda SSSR olgan majburiyatiga binoan Yaponiyaga urush e’lon qildi va 9-avgustda unga qarshi harbiy harakatlarni boshladi. SSSR bilan birga, 10-avgustda Mongoliya Xalq Respublikasi (MXR), 11-avgustda Xitoy xalq ozodlik armiyasi yapon bosqinchilariga qarshi urushga kirishdi.

Manjuriyadagi yapon qo‘shinlari sovet armiyasi tomonidan tor-mor qilingach, Yaponiya 1945-yil 2-sentyabrda so‘zsiz taslim bo‘lganligi haqidagi hujjatga qo‘l qo‘ydi. Shu tariqa Ikkinchi jahon urushiga yakun yasaldi.

Nyurnberg sud jarayoni (1945-yil 20-noyabr – 1946-yil 1-oktyabr)da natsist harbiy jinoyatchilari ustidan xalqaro sud o‘tkazilib, unda 20 kishi: G. Gering (u o‘zini o‘ldirdi), V. Keytel, E. Kaltenbrunner, I. Ribbentrop, G. Gess va boshqa adolatli jazolandi. Fashistik tashkilotlar: Natsional-sotsialistik partiya (natsistlar), Gestapo, SS, SD, butun insoniyatga qarshi qaratilgan jinoyatchi tashkilotlar deb e‘lon qilindi. Nyurnbergda bo‘lib o‘tgan bu xalqaro sud Ikkinchi jahon urushiga so‘nggi nuqtani qo‘ydi.

Ikkinchi jahon urushi ga 72 davlat jalb etildi. Urushda ishtirok qilgan mamlakatlarning 110 million aholisi unga safarbar etildi. Harbiy qarakatlar 40 davlat hududida bo‘lib o‘tdi, barcha harajatlar 4 trillion dollarni tashkil etdi. Urush davomida 62 million kishi (shu jumladan 27 million SSSR fuqarosi) halok bo‘ldi

1941-yil 22-iyunda Germaniya SSSRga hujum qilgach, SSSR tarkibida bo‘lgan O‘zbekiston xalqlari ham bu urush girdobiga majburan tortilgan edi. O‘sha kuni mamlakatda harbiy holat joriy etildi. Gitlerchilarning Sharqqa doir harbiy rejalarida SSSRni qisqa muddatli kompaniya jarayonida mag‘lub qilish va urushni 1941-yil kuzida tamomlash mo‘ljallangan edi.

Yashin tezligida boshlangan urush sovet rahbariyatida sarosimani yuzaga keltirdi. 29-iyundagina Xalq Komissarlari Soveti (XKS) nomidan joylarga ko‘rsatmalar yuboriddi. I. V. Stalin faqat 3-iyuldagina xalqqa murojaat bilan chiqdi. 1941-yil 30-iyunda Davlat mudofaa qo‘mitasi (DMQ) tuzildi. Uning raisi I. V. Stalin 8-avgustda

SSSR Qurolli kuchlari Oliy Bosh qo‘mondoni lavozimini egalladi. Urushning dastlabki kunlari mamlakatning barcha iqtisodiy ma’naviy

kuchlarini zudlik bilan mudofaa manfaatlariga bo‘ysundirish, xalq xo‘jaligini to‘liq harbiy izga solish lozimligi xususida qarorlar, ko‘rsatmalar qabul qilindi.

Urush davrining musibatlarini o‘z boshidan kechirgan kishilarning xotiralaridan ma‘lum bo‘lishicha, odamlar o‘sha vaqtda sovet rejimini himoya qilish zaruriyati haqida kam o‘ylar edilar. Xalqning aksariyat qismi mustabid tuzumni qoralari edi.

Chunki, xalqning xotirasidan hali Turkiston Muxtoriyatini qonga belanganligi, istiqlolchilik harakatining zo‘ravonlik bilan bostirilishi, diniy e‘tiqod uchun ta‘qib qilishlar esdan chiqmagandi. Jamoalashtirishning stalincha zo‘ravonlik bilan amalga oshirilishi natijasida yuz bergan jinoyatlar xotiradan ko‘tarilmagan edi. Mustabid tuzumning ommaviy qatag‘onlaridan qolgan yaralar hali bitmagan edi.

Biroq, o‘zbek xalqining fashizmga bo‘lgan nafrati mustabid tuzum yetkazgan g‘am-alamni orqa o‘ringa surib qo‘ydi va u dushmanga qarshi otlandi. Shuningdek, mustabid tuzumning „mafkura mashinasi“ ham benuqson ishladi – u SSSR tarkibidagi barcha mustamlaka xalqlarni fashizmga qarshi kurashga safarbar qila oldi.

O‘zbek xalqining Ikkinchi jahon urushidagi ishtirokining axloqiy-ma‘naviy jihatdan asosi shundaki, bu urushda o‘zbek xalqi fashizmdan faqat SSSRnigina emas, eng avvalo, O‘zbekistonni himoya qilishni, uni yana bir bosqinchidan saqlab qolishni maqsad qilib qo‘ygan edi.

Sovet-olmon urushi boshlang‘ich davrining eng murakkab vazifalaridan biri iqtisodiyotni harbiy izga solish edi. Bu mas‘uliyatli vazifani SSSRning qariyb 40 % aholisi istiqomat qiladigan, ko‘mirning 63 % qazib olinadigan, po‘latning 50 % ishlab chiqariladigan, donning 38 % yetishtiriladigan, ayniqsa, ko‘pgina mudofaa korxonalari joylashgan hududni fashistlar bosib olgan bir paytda hal qilish kerak edi.

Front yaqinidagi hududlardan mamlakat ichkarisiga ko‘chirilayotgan aholi, sanoat korxonalari, o‘quv-yurtlari va boshqaning ko‘pchiligi O‘zbekistonga yuborildi. Chunonchi, O‘rta Osiyo va Qozog‘istonga evakuatsiya qilingan 308 sanoat korxonasining 104 tasi („Lentekstilmash“, „Rostselmash“, „Krasniy Aksay“,

Moskvadagi „Elektrokabel“ va „Pod’yemnik“, Chkalov nomidagi aviatsiya zavodi, „Krasniy put“, Kiyev „Transsignal“ zavodlari, Stalingrad kimyo kombinati va b.), 30 dan ortiq harbiy gospital, harbiy artilleriya (to‘pchi) akademiya, bir necha harbiy bilim yurtlari ko‘chib keldi.

Rossiya hududidan turli millatga mansub 200 ga yaqin yozuvchi va shoirlar (mas, A. Axmatova, A. Tolstoy, V. Yan, M. Shaginyan va b.) Toshkentga ko‘chib kelib, shu yerda ijod qildilar. Rossiya, Ukraina va Belorussiyaning fashistlar bosib olgan hududlaridan 1 milliondan ortiq kishi, jumladan 200 ming bola O‘zbekistonga evakuatsiya qilinib, ularga 135 ming kv.m hajmda uy-joy ajratib berildi. Ko‘pgina o‘zbek oilalari ikkita va undan ortiq yetim bolalarni o‘z tarbiyalariga (jumladan, Sh.

Shomahmudovlar oilasi – 14, H. Samadovlar oilasi – 12, M. Jo‘rayeva va Ashurxo‘jayevlar oilasi 8 tadan bolalarni o‘z tarbiyalariga oldilar. 1943-yil oxiriga kelib shaharlarda 4672 bola, qishloqlarda esa 870 bola o‘zbek oilalari tomonidan tarbiyaga olinib, ularga xaqiqiy insonparvarlik va mehr-shafqat namunasi ko‘rsatildi. O‘sha davr bilan hozirgi vaqtni solishtirganda odamlar ancha mehribon, urush bo‘lishiga qaramasdan, oziq-ovqatlar tanqisligi muammosi bor davrda odamlar yetim boshini silashgan va o‘z uyidan to‘ridan joy bergan.

Uyda bir dona krovat bo‘lsa o‘shanda asrab olingan bola yotgan, qolganlar yerda yotgan. O‘zbekistonga ko‘chirib keltirilgan sanoat korxonalari nihoyatda qisqa muddatda ishga tushirildi. 1941-yil dekabrda evakuatsiya qilingan

korxonalarining qariyb 50 tasi, 1942-yil 1-yanvarda esa barchasi qayta qurilib to'la quvvat bilan mahsulot bera boshladi. Bu harbiy korxonalarini ishga tushirishga shaharliklardan tashqari qariyb 500 ming kolxozchi dehqonlar jalb qilindi.

Korxonalarini harbiy izga o'tkazish harbiy kommunistik usulda amalga oshirildi: 1941-yil 26-iyundan boshlab mamlakatda ishchilar va xizmatchilar uchun ishdan tashqari vaqtda majburiy ishlab berish, katta yoshdagilar uchun haftada 6 kunlik ish joriy etildi, ish vaqti 11 soatgacha uzaytirildi, ta'tilga chiqish bekor qilindi.

Angren ko'mir koni respublikaning birinchi ko'mir markaziga aylandi. 1942-yil boshlarida I-Oqtepa va Z-Oqqovoq GESlari, shuningdek, Farhod GES umumxalq hashari bilan bunyod etilishi respublikada front ehtiyojlari uchun ishlayotgan sanoat korxonalarini elektr energiyasi bilan ta'minlashda muhim rol o'ynadi.

O'zbekistonda urush yillarida 280 ta yangi korxonalar barpo etildi. Respublikaning sanoat potentsiali 1945-yilga kelib 1940-yildagiga nisbatan deyarli 2 barobar ko'paydi, neft qazib olish 4 barobardan ziyod, metall ishlash tarmoqlari mahsulotlari 4,8 barobar, mashinasozlik mahsulotlari 13,4 barobar, ko'mir qazib chiqarish 30 barobardan ko'proq, po'lat va prokat eritish 2 barobar, elektr energiyasi ishlab chiqarish 2,42 marta ortdi.

Buning natijasida O'zbekiston urush yillarida front uchun 2100 ta samolyot, 17342 ta aviamotor, 2318 ming dona aviabomba, 17100 taminomyot, 4500 birlikdan iborat minalarni yo'q qiluvchi qurol, 60 mingga yaqin harbiy-kimyoviy apparatura, 22 million dona mina va 560 ming dona snaryad, 1 million dona granata, dala radiostansiyalari uchun 3 million radio lampa, 330 mingga parashut, 18 ta harbiy-sanitariya va hammom kir yuvish poyezdi, 2200 ta Ko'chma oshxona va ko'pgina harbiy anjomlar yetkazib berish imkoniga ega

bo‘ldi. Respublika yengil sanoat komissarligi korxonalari 1941—1945-yillar mobaynida jangchilar uchun 7518,8 mingta gimnastyorka, 2636,7 mingta paxtali nimcha, 2861,5 mingta armiya etigi tayyorlab berdi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida fashizmga qarshi qo‘lga qurol olib jang qilgan o‘zbekistonlik jangchilarning umumiy tarkibidan 263000 dan ziyod kishi halok bo‘ldi, 132670 kishi bedarak yo‘qoldi, 60452 vatandoshimiz urushdan nogiron bo‘lib qaytdi. Shuningdek, un minglab o‘zbekistonlik jangchilar asirlikda bo‘ldi. Mustabid tuzum ular bilan „ochiqchasiga“ gaplashdi.

Demak, frontga safarbar qilinganlarning xar uchtasidan bittasi uyiga qaytmadi. Umuman, SSSR bo‘yicha urush davrida fashistlar qo‘lida 6,2 million kishi asirlikda bo‘lgan. Urush oxiriga kelib ulardan 4 million kishi halok bo‘lgan. Omon qolgan asrlar soni 1 milliondan sal ko‘proq edi. Ulardan 60 % dan ko‘prog‘i GULAG qamoqxonalari tashlandi.

Aybsiz surgun qilinib, sovet konslagerlariga jo‘natilgan yoki otib tashlanganlar orasida O‘zbekistonliklar ham oz emasdi. taxminan hisoblarga qaraganda, o‘zbekistonlik harbiy asirlardan 15 mingdan ortig‘i sovet konslagerlariga yuborilgan. Ikkinchi jahon urushidagi bu g‘alaba millionlab begunoh kishilarning, jumladan, O‘zbekiston xalqining qoni, haddan ziyod mashaqqatli mehnati va uning buyuk insonparvarligi tufayli qo‘lga kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, 35 jildli Xotira kitobi tayyorlanib, nashr qilindi. Toshkentdagi Mustaqillik maydoni xiyobonida maxsus majmua qurildi (2000). 9-may – kuni yurtimizda Xotira va Qadrlash kuni sifatida har yili nishonlanadigan bo‘ldi^[6]. Buni g‘alaba kuni sifatida

nishonlash noto‘g‘ri bo‘ladi. Chunki bu bu urushda juda ko‘p qurbon berilgan va qon bilan yutilgan.²

Zebo G‘aniyeva (20.08.1923-yil Guliston, O‘zbekistonSSR, ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, Ozarbayjonning Shamaxi shahrida — 2010-yil, Moskva) — Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi, radio operatori, razvedkachi. U Qizil Bayroq, Qizil Yulduz ordenlari, „Moskva mudofaasi uchun“ medali va 1-darajali Vatan urushi ordeni bilan taqdirlangan. 1941-yil 7-noyabr 3-Moskva kommunistik diviziyasi tarkibida u Qizil maydondagi paradda qatnashgan va urushga otlangan.

U 1942-yil aprel-may oylarigacha 21 ta dushman harbiy xizmatchilarini yo‘q qilgan. U butun urush davomida 129 nafar dushmanni yo‘q qilgan Zebo G‘aniyeva 1923-yil 20-avgustda O‘zbekistonning Guliston (ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, Ozarbayjonning Shamaxi) shahrida tug‘ilgan. Zeboning otasi ozarbayjon, onasi o‘zbek edi. 14 yoshida u tirik ota-onasi bo‘lgan holda yetim bo‘lib qoladi — 1937-yilda Zeboning onasi qatag‘onga uchradi, otasi Posho G‘aniyev esa qizining hayotini saqlab qolish uchun uni tashlab ketishga majbur bo‘ladi.

O‘sha yili Zebo Toshkentga jo‘nab ketdi va u yerda O‘zbekiston filarmoniyasining xoreografiya bo‘limiga o‘qishga kirdi. 1940-yilda Zebo Moskvaga ko‘chib o‘tdi va u yerda Rossiya davlat teatr san'ati institutining aktyorlik bo‘limiga o‘qishga kirdi. A.V. Lunacharskiy nomidagi Moskva davlat teatr san’ati institutining talabasi bo‘lganida, urushning dastlabki kunlarida u yuz minglab sovet talabalari singari frontga borishga ko‘ngilli ravishda qatnashishga qaror qilgan. G‘aniyeva qisqa muddatli otish kurslariga yuborilib, u yerda pulemyotdan foydalanish va merganlik miltig‘idan otishni o‘rgandi, shuningdek, razvedkachilik san’ati bilan ham

https://uz.wikipedia.org/wiki/Ikkinchi_Jahon_urushi

yaqindan tanishdi. 7-noyabr 1941-yilda 3-Moskva kommunistik diviziyasi tarkibida Qizil maydondagi paradda qatnashdi, shundan soʻng darhol vatanni himoya qilish uchun joʻnadi.³ Qizil Armiya askari Zebo Gʻaniyeva (harbiy chaqiruv joyi -Krasnopresnenskiy RVC, Moskva viloyati, Moskva shahri, Krasnopresnenskiy tumani^[5]) –1941-yil 16-oktabrdan Qizil Armiya safida Leningrad va Shimoliy-Gʻarbiy frontlarda jang qilgan. Radio operatori sifatida u razvedka guruhlari tarkibida front chizigʻini 16 marta kesib oʻtgan, u yerdan radio orqali uzatilgan va dushman haqida muhim maʼlumotlarni olib kelgan. U diviziondagi eng yaxshi snayperlardan biri hisoblangan.

1941-yil oktabr oyida u 3-Moskva kommunistik diviziyasida snayperchi boʻldi va u yerda snayperlik mahoratini oshirishda davom etdi. 1942-yil yanvarda 3-Moskva kommunistik diviziyasi negizida 130-oʻqchilar diviziyasi tuzildi. 1942-yil bahorida u diviziya tarkibida Shimoliy-Gʻarbiy frontga keldi va faol harbiy harakatlarga qoʻshildi. Oʻzining jangovar doʻsti Nina Solovey bilan Zebo Gʻaniyeva bilan birgalikda diviziyada snayperlar harakatini tashkil etish tashabbusi bilan chiqdi.

1942-yil 12-apreldan 23-maygacha Chernoye, Lunevo, Ojetsi va Diagilevo qishloqlari hududida faoliyat yuritayotgan ushbu diviziyaning 151-alohida motooʻqchi razvedka batalonining razvedkachi snayperi Zebo Gʻaniyeva 20 ta dushmanni yoʻq qilgan. V.S. Murmantsevaning "Sovet ayollari Ulugʻ Vatan urushida" kitobiga koʻra, u qisqa vaqt ichida 21 ta fashistni oʻldirgan. Rassom Toir Salahovanning xotiralaridan suhbatlarning

---

³ V. S. Murmanseva — „Jenщini v soldatskix shinelyax“. Voenizdat, M. 1971 g.

birida Gʻaniyeva: *"Toir, men bir yuz yigirma toʻqqizta fashistni oʻldirdim"* degan⁴

1942-yil 23-may kuni, Leningrad viloyati, Molvotitskiy tumani, Bolshoe Vragovo qishlogʻi uchun boʻlgan jangda, Zebo Gʻaniyeva katta muvaffaqiyatga erishdi. Qoʻmondonlikdan Bolshoe Vragovo qishlogʻidagi nemis garnizoniga snayperdan oʻq otish topshirigʻini olgan Gʻaniyeva qishloqning sharqiy tomonidagi balandlikka chiqdi. Tank otryadining hujumi natijasida fashistlar qishloqdan chekinishni boshlaganlarida, Zebo Gʻaniyeva toʻqqiz nafar jangchi guruhini tuzib, chekinayotgan dushmanga snayperdan oʻq uzdi.

Gʻaniyevaning oʻzi oldinga siljib, olti nafar dushmanni otib tashladi. Bu vaqtda kichik leytenant Marchenko qoʻmondonligi ostidagi guruh qishloqning oʻzida allaqachon jang qilardi. Marchenko Gʻaniyevaga yordam koʻrsatishni soʻrab xabarchi yubordi. 130-piyoda diviziyasining 528-piyoda polki komandiri mayor Pavlovdan yana olti nafar jangchini qabul qilib, Zebo Gʻaniyeva 15 nafar jangchi guruhi bilan Marchenko otryadiga yordam berish uchun yoʻl oldi.

Yordamga ketayotganda guruhni bino vayronalari orasida joylashgan pulimyotdan oʻqqa tutishgan. Zebo Gʻaniyeva jangchilardan biri bilan birga pulemyotchining pozitsiyasini orqa tomondan chetlab oʻtib, uni yoʻq qilgan.

---

⁴ Aleksandr Gritchenko: „Geroizm sinov i docherey Azerbaydjana“. Baku, „Voennoe Izdatelstvo“, 2009.

Isbax A. A.: „Vstavay, strana ogromnaya... Rasskazi o Velikoy Otechestvennoy voyne. Ziba Ganieva.“ Xudoj. lit., 1969. — T.2

Shu vaqtda ular kuchli minomyotdan o'qqa tutilgan, natijada G'aniyeva jarohati olgan. Ammo bu vaqtga kelib, uning guruhi allaqachon Marchenko otryadi bilan bog'langan edi va birgalikdagi sa'y-harakatlar bilan dushman qishloqdan haydab chiqarilgan.

Og'ir yaralangan kichik leytenant Zebo G'aniyeva o'z hayotini xavf ostiga qo'yib, uning safdoshlari Nina Solovey, Fyodor Kirillov va Yakov Kolyakoni jang maydonidan olib chiqdi. G'aniyevani mo'jizaviy tarzda samolyotda Moskvaga jo'natishga muvaffaq bo'lindi.⁵ U kasalxonaga tushdi, u yerda unga Mariya Fedorovna Shvernik davoladi, u Zeboning hayotini saqlab qoldi. G'aniyeva qondan zaharlanib vafot etayotgan edi.

O'n bir oy davomida Mariya Fedorovna Zeboning to'shagidan chiqmadi va nihoyat Zebo oyoqqa turganida, xursandchilikdan yig'lab: *"Barcha oddiy ayollar 9 oy bolani ko'tarib yurishadi, lekin men sizni 11 oy davomida ko'tarib yurganman"*, degandi. Vatan oldidagi harbiy xizmatlari uchun Zebo G'aniyeva Qizil Bayroq, Qizil Yulduz ordeni, „Moskva mudofaasi uchun“ medali bilan taqdirlangan.

Zebo G'aniyevaning jasorati haqidagi gap-so'zlar butun Sovet mamlakatiga tarqaldi. Uning surati va Zebo G'aniyeva allaqachon 20 nafar fashistni snayper miltig'i bilan yo'q qilgani haqidagi xabarlar barcha markaziy va mahalliy gazetalarda e'lon qilingan. Gitler qo'shinlari Kavkaz tomon harakat qilganda, u onalarga, opa-singillarga va do'stlarga o'zlarining Vatanini himoya qilishga chaqirdi. 1942-yilda Rabotnitsa jurnalining 19-20-sonlarida uning murojaati e'lon qilindi:

---

⁵ Qorkinin dekadentçiliyə və naturalizmə qarşı mübarizəsi (Gorky's Struggle Against Decadence and Naturalism), „Azərbaycan“, 1955, № 6

"Dushmanlar bizning ajoyib, ulugʻvor Kavkazimizga bostirib kirishdi. Togʻlik ayollar: kazaklar, chechenlar, kabardin-balkarlar, ozarbayjonlar, gruzinlar, armanlar — barcha Kavkaz va Kavkaz osmoni ostida yashaydiganlar, dushman qoʻshinlariga qarshi jang qilayotgan erlaringizga va birodarlaringizga yordam bering! Yogʻi, paxtasi, gullagan bogʻlar mevasi — inson qoʻli yaratgan hamma narsa — bilan dushmanni yengish mumkin! Biz Buyuk Oktabr Sotsialistik inqilobining yutuqlarini himoya qilamiz, biz dushmandan erkinlik, qadr-qimmat, shaʼnimizni himoya qilamiz. Biz uy-joyimizni, farzandlarimizni dushmanga bermaymiz! Dushmanlarga oʻlim.

1945-yilda Gʻaniyeva Nabi Gʻaniyevning "Tohir va Zuhra" filmida rol ijro etgan. Gʻalabadan keyin Zebo Gʻaniyeva oʻsha paytda.

SSSRning Turkiyadagi elchixonasining vaqtinchalik ishlar vakili boʻlgan ozarbayjon diplomati Tofiq Qodirovga turmushga chiqdi. Gʻaniyeva turmush oʻrtogʻi bilan Moskvaga qaytib keldi, u yerda er-xotin Marat Qodirov ismli oʻgʻil koʻrdi.

Gʻaniyeva tarix fanini oʻrgangan, sharqshunoslik fanlari doktori, professor, filologiya fanlari nomzodi boʻlgan^[18]. 1955-56-yillarda. Boku oliy partiya maktabining til va adabiyot kafedrasini mudiri edi. 1956-yildan SSSR Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti ilmiy xodimi sifatida faoliyat yuritgan.

1985-yilda Ikkinchi jahon urushidagi Gʻalabani 40 yilligi sharafiga 1-darajali Vatan urushi ordeni bilan taqdirlangan.

518-oʻq polkining sobiq komsomol tashkilotchisi leytenant G.D. Kievskayaning "**Mening aziz moskvaliklarim**" maqolasidan (1968-yil): "Moskva kommunistik boʻlimida Teatr sanʼati institutining 1-kurs talabasi

Zebo G‘aniyeva bilan tanishdim. Frontda u snayperlik mahoratini puxta egalladi va Shimoli-g‘arbiy frontning eng yaxshi snayperlaridan biriga aylandi. Ikkinchi jarohatdan keyin Zebo kasalxonada taxminan ikki yil o‘tkazdi. Hayot uchun, sog‘liq uchun uzoq kurash. Keyin bilim uchun o‘jar kurash. Urushdan keyin u institutni, keyin esa aspiranturani tugatdi. Diplom oldi. O satire Gorkogo v period pervoy russkoy revolyutsii (On Gorky’s Satire in the First Russian Revolution Period), „Literaturniy Azerbaydjan“,

XULOSA

Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekiston xalqi chinakam matonat, jasorat va birdamlik namunasini namoyon etdi. Frontga jo‘nab ketgan minglab yurtdoshlarimiz jonini fido qilib, tinchlik va ozodlik uchun kurashdilar. Front ortida qolgan insonlar esa kecha-yu kunduz mehnat qilib, askarlarni oziq-ovqat, kiyim-kechak va qurol-aslaha bilan ta‘minladilar. Bu umumxalq safarbarligi g‘alabaga erishishda muhim omil bo‘ldi.

Ayniqsa, ayollarning urushdagi o‘rni alohida e‘tiborga loyiqdir. Ular nafaqat orqa frontda, balki bevosita jang maydonlarida ham erkaklar bilan teng qatorda kurash olib bordilar. Zebo G‘aniyeva kabi jasur ayollar o‘zining qo‘rqmasligi, sabotliligi va Vatanga sadoqati bilan tarixda o‘chmas iz qoldirdi.

Zebo G‘aniyeva timsolida biz o‘zbek ayollarining nafaqat mehribon va sabrli, balki kerak bo‘lsa, yurt himoyasi uchun jonini tikishga tayyor ekanligini ko‘ramiz. Uning hayoti va jangovar yo‘li yosh avlodni vatanparvarlik, jasorat va fidoyilik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli, Ikkinchi jahon urushi qahramonlari xotirasi har doim e‘zozlanishi, ularning qilgan xizmatlari chuqur o‘rganilishi va kelajak avlodga yetkazilishi zarur. Ularning jasorati bizni tinchlikning qadriga yetishga, Vatan ravnaqi uchun sidqidildan xizmat qilishga undaydi.

FOYDALANUVCHI ADABIYOTLAR

- 1) https://uz.wikipedia.org/wiki/Ikkinchi_Jahon_urushi
- 2) V. S. Murmanseva — „Jençini v soldatskix shinelyax“. Voenizdat, M. 1971 g.
- 3) Aleksandr Gritchenko: „Geroizm sinov i docherey Azerbaydjana“. Baku, „Voennoe Izdatelstvo“, 2009.
- 4) Isbax A. A.: „Vstavay, strana ogromnaya... Rasskazi o Velikoy Otechestvennoy voyne. Ziba Ganieva.“ Xudoj. lit., 1969. — T.2
- 5) Qorkinin dekadentçiliyə və naturalizmə qarşı mübarizəsi (Gorky's Struggle Against Decadence and Naturalism), „Azərbaycan“, 1955, № 6

